

ŞAĞIRDLƏRİN PLANETAR TƏFƏKKÜRÜNÜN FORMALAŞMASINDA DÜNYA ƏDƏBİYYATININ ROLU

ARİF ƏSƏDOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ARTİ-nin elmlər doktoru proqramı üzrə doktorantı, Bakı şəhəri Ekologiya liseyinin direktoru.

E-mail: arif_alim@mail.ru | <https://orcid.org/0000-0002-1382-7870>

Məqaləyə istinad:

Əsədov A. (2021). Şagirdlərin planetar təfəkkürünün formalaşmasında dünya ədəbiyyatının rolu. *Azərbaycan məktəbi*. № 4 (697), səh. 111–119

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 28.09.2021

Qəbul edilib: 27.10.2021

ANNOTASIYA

Məqalə dünyada müasir çağırışlar və bu çağırışların gətirdiyi əsas təhsil aspektlərinin fonunda ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat dərslərində dünya ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi məsələlərinin əhəmiyyətinə həsr olunmuşdur. Tədris prosesində şagirdlərin planetar təfəkkürünün yaradılmasında, məntiqi, tənqidi və yaradıcı düşüncəsinin formalaşmasında dünya ədəbiyyatından seçilmiş nümunələrin öyrədilməsi, idraki və ünsiyyət bacarıqlarının mənimsənilməsində həmin nümunələrin tədrisinin ehtiva etdiyi progressiv rol və bu rolun əhəmiyyəti diqqətə çatdırılmışdır. Araşdırmada qeyd edilmişdir ki, şagirdlərdə milli və bəşəri ideyaların formalaşdırılması, şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi məsələləri müasir fənn proqramlarının əsas tələblərindəndir. Yetişməkdə olan nəslin planetar təsəvvürünün formalaşdırılması, dünyanın vahidliyi barədə ideyaların aşılması kimi hədəflərə nail olmaq üçün ədəbiyyat dərslərində bədii-ədəbi paralelliyin qurulması ciddi elmi-metodiki əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Dünya ədəbiyyatı, müqayisəli tədris, ədəbiyyatın tədrisi metodikası, paralel tədris yolları, planetar təfəkkür, postpandemiya dövründə təhsil.

THE ROLE OF WORLD LITERATURE IN THE FORMATION OF STUDENTS' PLANETARY THINKING

ARIF ASADOV

PhD in Philology, The Institute of Education of the Republic of Azerbaijan.
Baku. E-mail: arif_alim@mail.ru | <https://orcid.org/0000-0002-1382-7870>

To cite this article:

Asadov A. (2021). The role of world literature in the formation of students' planetary thinking. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 697, Issue IV, pp. 111-119

Article history

Received: 28.09.2021

Accepted: 27.10.2021

ABSTRACT

The article is devoted to the issues of teaching world literature in secondary schools in the context of modern challenges in the world and the main aspects of education brought by these challenges. Here, the importance of world literature in the formation of students' planetary thinking in the teaching process is analyzed. The progressive role of these examples in the formation of students' logical, critical and creative thinking, teaching selected examples from world literature, the formation of cognitive and communication skills is emphasized. The study notes that the formation of national and human ideas, the development of personality in students is one of the main requirements of modern subject programs. The establishment of parallels between national and world literature is of great scientific and methodological importance in order to achieve such goals as the formation of a planetary image of the growing generation, the inculcation of ideas and ideas about the unity of the world.

Keywords: World literature, comparative teaching, methodology of teaching literature, parallel teaching methods, planetary thinking, post-pandemic education.

GİRİŞ

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında təhsil müəssisələrinin rolu son yüzillikdə təkə ölkəmizdə deyil, qlobal miqyasda da artmışdır. Bu baxımdan, tədris fənlərinin hər birinin dövlət standartları üçün konkret məzmununun müəyyən edilməsi təsadüfi deyildir. Ədəbiyyat fənni üzrə həmin məzmunun əsas istiqamətlərindən biri kimi, şagirdlərin milli və beynəlxalq dünya-görüşünün formalaşdırılması müəyyən edilmişdir. Şagirdlərdə beynəlxalq dəyərlərin mənimsənilməsinə və dünyagörüşünün formalaşdırılması prosesini həm də onlarda planetar tərəkürün tərəkül tapması prosesi adlandırmaq olar. Bəs planetar tərəkür niyə bu qədər vacibdir və onun formalaşdırılmasına mane olan əsas faktorlar nələrdən ibarətdir? Tədqiqat üçün vacib suallardan biri də şagirdlərin planetar tərəkürünü təlimin hansı formaları, üsulları və tədris resursları ilə daha səmərəli formalaşdırma bilməklə bağlıdır. Bunun üçün fənn proqramlarının hansı imkanlara malik olması mühüm pedaqoji-metodik, didaktik əhəmiyyət kəsb edir.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA ƏDƏBİYYAT FƏNNİNİN ROLUNA MÜASİR BAXIŞ

Qloballaşan dünya hazırda təkə siyasi, iqtisadi, texnoloji baxımdan deyil, həm də mənəvi cəhətdən vahid məkana çevrilməkdədir. Hər hansı coğrafi regionu digərlərindən təcrid edilmiş formada təsəvvür etmək mümkün deyil. Qloballaşma tendensiyası özünü təhsil və mədəniyyət sahələrində daha qabarıq surətdə büruzə verir. Qeyd etməliyik ki, belə geniş, planetar miqyaslı fenomenlərin özünün də müxtəlif problemləri, çatışmazlıqları mövcuddur. Belə ki, dünyanın hər hansı ərazisində baş verən regional, yaxud planetar əhəmiyyət kəsb edən hadisələr qlobal ictimai-siyasi, elmi fikrə təsir edir, bəşəriyyət həyatının ritminin dəyişməsinə şərtləndirən amilə çevrilir. Hazırda qlobal əhəmiyyət daşıyan ekoloji, siyasi, sosial, humanitar və mədəni problemlərin həlli isə, bilavasitə ümumi təhsil müəssisələrində təhsil alan gənc nəsildən asılıdır. Yetişməkdə olan nəsil bu problemlərə həlli vacib olan məsələlər olaraq yanaşmalı, bu baxımdan, üzərlərinə

düşən vəzifələrin miqyasını düzgün anlamalıdır. Yuxarıda sadalanan səbəblərə görə, ümumtəhsil məktəbində şagirdlərin ətraf aləmə genişmiqyaslı baxışının formalaşmasını təşviq etmək, digər xalqların sənət uğurlarına maraq aşılamaq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız bu halda şagirdlər özlərini vahid dünyanın tamhüquqlu vətəndaşı olaraq hiss edər və planetdə baş verən hadisələrə görə məsuliyyət daşımaları olduqlarını anlaya bilərlər.

Müasir məktəbdə ədəbi təhsil prosesi mürəkkəb, çoxölçülü fenomen olması ilə fərqlənir. Lakin ədəbi təhsilin əsas məqsədi birmənalı və konkret olaraq qalmaqdadır – şagird dünya mədəni irsini emosional və elmi cəhətdən vəhdət halında mənimsəməli, modern dünyanın çoxsaylı, müxtəlif və rəngarəng ədəbiyyat axınından baş çıxarmaq qabiliyyətini əxz etməlidir. Ədəbi təhsil həm də şagirdlərdə humanist dünya-görüşünün formalaşmasına və yüksək etik idealların bünövrəsinin qoyulmasına kömək göstərməlidir.

Ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyatın tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yeni yanaşmaların tətbiq edilməsini ehtiva edir. Müasir məktəbli elm, mədəniyyət, sosial münasibətlərin müxtəlif sahələrindən çoxlu sayda məlumatın mənimsənilməsi və sistemləşdirilməsi zərurəti ilə qarşı-qarşıyadır. Bununla yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı ilə əlaqələri sistemini aydınlaşdırmaq, milli ədəbi-estetik tərəkürümüzün, dünya-görüşümüzün miqyasını və sistemini lazımi səviyyədə əhatə etmək də zəruridir. Əks təqdirdə, dünya ədəbi prosesinin əhəmiyyətini qiymətləndirmək də çətin olar. Çıxış yolu olaraq dünya ədəbiyyatı nümunələrinin ədəbiyyat dərsləri zamanı dərindən tədqiq edilməsi, ədəbiyyat proqramlarının, lazım gəldikdə dərslərin verdiyi imkanlar daxilində, dərslər saatlarına əlavələr etmədən sinifdə, dərslərdən məşğələlərdə, sinifdənənar işlərdə, o cümlədən fakültativ məşğələlərdə xüsusi bir kursun daxilində öyrənilməsi göstərilə bilər. Nəzərə alınmalı ki, tədris prosesi ərzində şagirdlər tərəfindən dünya ədəbiyyatı nümunələri dərindən və sistemlik formada araşdırılmalı, analizlər aparılmalı, oxşarlıqlar və paralelliklərin müəyyənləşdirilməsinə nail olunmalıdır.

Ədəbi prosesin əsas tendensiya və problemlərinin analizinə aid materiallar üzərində işləyərkən bu mövzunun aktuallığı özünü bariz şəkildə göstərir. Bir sözlə, dünya ədəbiyyatının təhlili prosesində Azərbaycan ədəbiyyatı istinad nöqtəsi rolunu oynamalı, şagirdlərin mədəni və estetik tərbiyəsində əsas meyar olaraq götürülməlidir. Bununla yanaşı, millilik və beynəlmillik arasındakı "qızıl orta"nın tapılması və şagirdlərə öyrədilməsi də zəruri şərtlərdəndir. Eyni zamanda, hərtərəfli inkişaf etmiş şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması məqsədilə, integrativ xüsusi kurslar və fakültativlər zamanı ədəbi-bədii, tarixi-ədəbi, kulturoloji xarakterli məlumatların daşdığı məzmun səviyyəsində işlər aparılmalıdır. Dövlət standartlarının reallaşdırılması prosesinin özü də milli, bəşəri və humanist yönümlü məlumatların, dəyərlərin şagird şəxsiyyətində öz üzvi vəhdətini tapması, tərbiyəedici prinsip ilə qovuşması formasında reallaşdırıla bilər. Beləliklə, dünya ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqəli şəkildə tədrisi prosesində dünyada cərəyan edən ədəbi – bədii proses tam şəkildə öz əksini tapır, Azərbaycan ədəbi fikri və xarici ədəbiyyat arasında dərin tipoloji və təmas əlaqələri müəyyənləşdirilir və planetar düşüncə tərzini formalaşdırılır.

İbtidai siniflərdən başlayaraq, dərslərdə təqdim edilmiş materialların köməyi ilə ümumi təhsil pilləsinin sonuna qədər dünya ədəbiyyatı üzrə bir sıra integrativ xüsusi kurslar, səmərəli dərslər təşkil etmək mümkündür. Bu yolla təhsillə əlaqədar bir sıra problemlər öz həllini tapa bilər. İntegrasiya ideyalarının yerli və xarici ədəbiyyatın tədrisi zamanı daha çox güclənməsini də nəzərə almaq zəruridir. Çünki ədəbiyyatla digər bədii yaradıcılıq növləri, eləcə də ictimai fəaliyyət arasında çoxtərəfli dialektik əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən tədris fəaliyyəti yeni pedaqoji həllərlə zənginləşdirilə bilər.

Xalqların və dövlətlərin perspektiv inkişafı, iqtisadi yüksəlişi, əhalinin maddi rifahı kimi faktorlar, o cümlədən vətəndaşların mənəvi zənginliyi təhsillə bilavasitə əlaqəlidir. Xüsusilə son illərin ciddi dəyişikliklərindən sonra vəziyyət daha da fərqli görkəm almaqdadır (Schleicher, 2021).

Hazırda verilən təhsil qarşısındakı onillər ərzində ölkənin insan resurslarının effektiv qaydada formalaşması və onun əmək məhsuldarlığı, keyfiyyət göstəriciləri üçün əsas amil rolunu oynayır. Müasir dövr və şəraitdə qlobal miqyasda cərəyan edən, insan iradəsinə tabe olan və ya bu iradədən kənarda baş verən ictimai-təbii, bioloji-tibbi hadisələr, sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni situasiyalar təhsil sisteminin də innovativ çağırışlara birbaşa cavab verməsini zərurətə çevirir. Fənn proqramlarının, təlim texnologiyalarının, təhsil qanunvericiliyinin yeni əsaslarının yaradılması, bu sahədə çevik idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılması hazırda funksional olan müasir siyasi quruluşların gələcək mövcudluq şərtlərindəndir. Qlobal geosiyasət, maliyyə sistemlərində texnoloji və sistemə potensial struktur dəyişiklikləri, yeni dünya iqtisadi mərkəzlərinin formalaşması, kapital bazarlarının inkişafı, elektron ticarət, rəqəmsal iqtisadiyyat, qlobal bazarda tələb və təklifin yeni reallıqları, rəqabətə davamlı kadrlara olan ehtiyac, eləcə də digər həlledici amillər təhsillə bağlı müzakirələrin əsas mövzusu olmalıdır.

Postpandemiya dövründə insan həyatının dəyərində keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Beləliklə, bu dəyərlərin məzmun və struktur modifikasiyasına uğraması, yaşayış səviyyəsinin mürəkkəbləşməsi, yeni sosial-iqtisadi, siyasi münasibətlərin formalaşması, qloballaşma və sürətlə modern paradigmaya çevrilən planetar təfəkkür tərzinin şərtləndirdiyi strateji mərhələ son müasir çağırışlara cavab verən çağdaş pedaqogika elminə zərurəti artırmış, təlim və tərbiyənin qarşısında mahiyyətə tamamilə fərqli tələblər qoyulmuşdur. Həmin tələblərə bütün təhsilalanların tam təhlükəsizliyi, tədrisin keyfiyyətinin modernləşdirilməsi, yanlış davranışların aradan qaldırılması, məktəbin nüfuzunun qorunması və yaxşılaşdırılması, şagirdlərdə özünəinamın artırılması, ən müasir təhsil infrastrukturunun yaradılması, ömürboyu təhsilin və özünü-təhsilin təmin edilməsi kimi məsələlər daxildir. Bu tələblərin müvəffəqiyyətli həll olunmasında ədəbiyyat fənni geniş imkanlara malikdir.

Müasir dövrdə sadə bilik və bacarıqları olan insanlardan tutmuş iri korporasiyaların

rəhbərlərinə qədər hər kəs, dünyanın istənilən regionundan, internetin verdiyi hüdudsuz imkanlardan istifadə edərək qeyri-məhdud miqdarda nəhəng məlumatlara çıxış qazanıb. “Bu gün icimai həyatda, elm və texnika sahəsində sürətli dəyişmələr baş verir. İnformasiya bolluğu, qloballaşma, internet, vahid təhsil məkanının formalaşdırılması, Avropa təhsil məkanına inteqrasiya, yeni təlim texnologiyaları və s. məsələlər təhsilin məzmununda da, öyrədilməsi, metodları və qiymətləndirilməsində də bu yeniliklərin diqqətdə saxlanılmasını tələb edir. Məhz buna görə də optimal variant kimi təhsil sənədlərinin yenilənməsi üçün 5 illik vaxt müddəti qoyulur. Hər beş ildən bir bu dəyişmələrin aparılması bir zərurət kimi ortaya çıxır” (Yusifov, 2017).

Müşahidə və sorğular göstərir ki, ədəbiyyat fəninin tədrisi ilə bağlı bu tipli çətinliklər digər fənlərlə müqayisədə daha çoxdur. Müəllimlər bədii əsərləri təhlil etdirərkən, şagirdlərin materialı mənimsəməsi prosesində bir çox hallarda çətinliklərlə, dolaşiq məqamlarla qarşılaşırlar. Dünya, xüsusilə də Qərb ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi ilə bağlı dolaşılıqlar, yanlış şərhələr, səhv anlamalar ortaya çıxır. Bu çətinliklər çoxcəhətli olub, tədrisin istər filoloji, istər didaktik, istərsə də, psixoloji aspektləri ilə bağlı məqamlarında özünü büruzə verir. Burada Azərbaycanın son yüz ildə yaşadığı tarixi təcrübədən yaranmış reallıqları da əlavə etdikdə mənzərə tam şəkildə ortaya çıxır.

Müasir dövrdə Azərbaycan məktəbində, xüsusilə ədəbiyyat fəninin tədrisi ilə bağlı yaranan psixoloji, filoloji və didaktik çətinlik sovet dövrünün aparıcı ideoloji xəttinin təsiri ilə bağlıdır. Hələ də məktəblərimizdə dünya ölkələrinin ədəbiyyatı dedikdə, zəhmətkeş kütlələrin mənafeyinin qorunmaması, siniflərarası mübarizə, kəndli əməyinin istismar olunması kimi adı təqdimatlardan silinsə də, mahiyyəti qalmaqda olan kommunist ideologiyası və bolşevik təfəkkürünün qalıqları yaşamaqdadır. Bu yanaşmalar müxtəlif forma və məzmununda təzahür edir və əsaslı köklərə malikdir. Tarixi aspekt və təcrübə, həmçinin sovet təhsil sisteminin uzunmüddətli təsiri ilə bağlı olan bu tendensiyaya, əlbəttə, birdən-birə son qoymaq çətin məsələ idi. Amma göstərilən təsirlərin bu

qədər uzun müddət davam etməsi də təəccüblü və ziyanlıdır. Bu fikirləri əyani surətdə izah etmək üçün hazırda Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərində istifadə edilən V-XI sinif “Ədəbiyyat” dərsliklərinə nəzər salaıq. Nə qədər qəribə olsa da, hələ də dünya, xüsusilə Qərb ədəbiyyatı ilə Azərbaycan məktəblisi V-XI siniflər dövründə yalnız Cek London, Mark Tven (V sinif), Aleksandr Düma (VI sinif), Viktor Hüqo (VII sinif) və Ernest Heminqueyin (XI sinif) yaradıcılığı, eləcə də onların yaradıcılığının əsas məzmununu xarakterizə etməyən (Ernest Heminquey istisna olmaqla) bir neçə əsərlə tanış olur.

Adı çəkilənlər Sovet dövründə bəzi əsərlərinin tədrisinə icazə verilən ədiblərdir. Sovet ədəbi tənqidi onlar da daxil olmaqla, onlarla yazıçının sovet xalqlarının dilinə tərcümə edilmiş əsərləri ilə insanlarda yalnız birtərəfli, ideoloji təəssürat yaratmaq istəyirdi. Oxucuda belə təsəvvür yaranırdı ki, onların əsərlərində insan həyatının yalnız burulğanları, keşməkeşləri, şəxsiyyətin mənəvi böhranı təsvir edilir və bütün bunlara görə də kapitalist istismarçı sinfinin məsuliyyət daşdığı fikri vurğulanır. Təsvir edilən yoxsulluq və səfalət, göz yaşları və məhrumiyətlərin günahı sırf “anti-demokratik” Qərb rejiminin üzərinə atılırdı. Bununla da sovet ideologiyası SSRİ (Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı) xalqlarına sovet cəmiyyətinin yüksək maddi rifah halında yaşamasını, amma kapitalist dünyasının maddi və mənəvi böhrandan əziyyət çəkməsi fikrini aşılamaq istəyirdi. Professor Sedrik Uotts O.Henri haqqında nəşr edilən kitabların birinə yazdığı girişdə onun SSRİ-də məşhurluğu məsələsindən danışarkən yazırdı: “O.Henrinin xaricdə, SSRİ-dəki populyarlığı, qismən dövlətin anti-kapitalist təbliğatına köməkçi kimi faydalanmasından qaynaqlandı. Çünki o, dəfələrlə əli yalnız ağzında yaşayan amerikalıları təsvir etmiş və əsərlərində adamların zənginliyi yox, ehtiyaclarının göstərilməsi üstünlük təşkil etmişdir” (Watts, 2012).

Maraqlıdır ki, müasir dərsliklərdə də sanki bəzi hallarda kor-koranə olaraq sovet dövrünün stereotiplərinin davam etdirilməsinə rast gəlinir. Xüsusən də XIX və XX əsrin görkəmli yazıçılarının yaradıcılığı ilə bağlı, sovet dövründən qalmış tendensiyalara meyil edilir, kapitalist sisteminin

mənfi xüsusiyyətləri “ifşa edilir”. Klassik əsərlərdən söhbət açılarkən, onların sırf ədəbi dəyərindən daha çox, ideoloji yanaşmaya üstünlük verilməsi hallarına hələ də rast gəlinməkdədir. Təbii ki, bu kimi hallar Avropaya inteqrasiya etməyi qarşısına məqsəd qoyan müasir Azərbaycan təhsil sistemi ilə kəskin ziddiyyət təşkil etməkdədir.

Mövcud mənzərənin səbəbləri və dərin köklərinin təsviri üçün tarixə nəzər salmaq faydalı olardı. 1920-ci ilin 28 aprelindən 1991-ci ilin 18 oktyabrına qədər Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibində olmuşdur. Bu xalqlar həbsxanasında Moskva yalnız iqtisadi və siyasi rəhbərlik missiyası daşıyırdı. Respublikada tədris olunan bütün rəsmi dərslilər və vəsaitlər birbaşa Moskvaya göndərilərək diqqətlə yoxlanılır, bolşevizmin tələblərinə uyğunlaşdırılır, həm də məktəblərdə hakim ideologiyanın daşıyıcısı kimi təqdim edilirdi.

XX əsrin 20-ci illərinin sonuna doğru sovet rəhbərliyinin göstərişi ilə kommunist ideologiyasından kənarda qalan və həmin mövqeyi dəstəkləməyən ədiblərə qarşı birbaşa hücumlar təşkil edilir, onlar repressiyaya məruz qalırdı. O dövrdə insanlara təqdim olunan yerli və hətta dünya ədəbiyyatı nümunələri də bu qanlı cinayətlərə haqq qazandıрмаğa hesablanmışdı. Xarici ölkə xalqlarının ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi, tədris resursu kimi istifadə edilməsi də eyni məntiqin təsiri ilə reallaşdı.

Amma hazırkı dövrdə dünya ədəbiyyatının tədrisi ilə bağlı göstərilən bu çətinlik və məhdudluqlardan söhbət gedə bilməz. Lakin buna baxmayaraq, hələ də şagirdlər dünya ədəbiyyatının əsas ideyaları və məzmunu, humanitar arenasının ümumi mənzərəsi, inkişafına stimül verən əsas ədəbi cərəyanlar və məktəblər barədə məlumatsızdırlar. Ona görə də ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərə təqdim edilən əsərlərin təqdimatı və interpretasiyası ilə bağlı hələ çox işlər görülməlidir.

Ədəbiyyat mütəxəssislərinin, dərslilər müəlliflərinin, fənn metodistlərinin vəzifə və öhdəlikləri indi daha çoxdur. Dünya xalqlarının minilliklər ərzində formalaşmış mədəni nailiyyətlərinin təhsilalanlara mükəmməl şəkildə mənimsədilməsində onların rolu böyükdür.

Dünya ictimai fikri və texniki nailiyyətləri hazırda özünün ən yüksək mərhələsindədir və bu tendensiya davam etməkdədir. “Söhbət artıq insan varlığının fundamental əsaslandırılmasından, yeni dəyərlərin yaradılmasından gəlir. Yeni dünyagörüşlü mərhələnin ilkin əsasları texnogen sivilisasiyanın öz içində yaranır. Müasir dünyada tamamilə fərqli mədəni ənənələr bir-biri ilə toqquşur, qarşılaşır və dialoqa girir. Bəşəriyyət isə anlayır ki, bu dialoqu aparmağı öyrənmək lazımdır” (Nayn, 1995).

TƏLİM ZAMANI PLANETAR TƏFƏKKÜRÜN FORMALAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Məktəbdə milli və bəşəri dəyərlərə əsaslanan təhsilin məzmunu xalqın gələcək inkişafını, təhsil-təlim keyfiyyətini, əhalinin rifahını təmin edəcək əsas amillərdən hesab olunur. Şagird şəxsiyyətinin, təfəkkürünün inkişafı ölkənin əmək bazarını, intellektual sferasını təmin edəcək, rəqabətə davamlı kadr hazırlığını, insan resurslarının keyfiyyətini müəyyən edəcək kriteriyalardır. “Ölkə qarşısında duran növbəti strateji vəzifə sosial-iqtisadi həyatın daha da modernləşdirilməsi və qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması yolu ilə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Müasirləşdirmə, ilk növbədə, qabaqcıl texnologiyaların və idarəetmə üsullarının, elmi nailiyyətlər əsasında yaradılan innovasiyaların ölkənin sosial-iqtisadi həyatına uğurlu tətbiqi ilə bağlıdır. Bunun üçün prioritet istiqamət ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi ilə yanaşı, ölkədə insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsidir. İnsan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın global sistemə uğurlu inteqrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektiv faydalanması prosesində ən mühüm şərtlərdən olub, ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil edir” (Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası, 2013).

Ədəbiyyatın tədrisi metodikasının yaradıcılarından olan Əliyər Qarabağlı hələ XX əsrin 60-cı illərində yazırdı: “Bizə bu və ya başqa ədibin bu və ya başqa əsəri ilə tanış olan gənclər

deyil, sağlam bədii zövqə malik olan, fikrini şifahi və yazılı surətdə dəqiq və yığcam ifadə etməyi bacaran, müstəqil müəllim qabiliyyəti və vərdişinə sahib olan, ictimai hadisələrdən yaxşı baş çıxaran və bədii mətnə tənqidi yanaşmağı bacaran adamlar lazımdır” (Qarabağlı, 1968). Məhz bu səbəbdən də dünya ədəbiyyatı nümunələrinin sistematik və müqayisəli şəkildə tədrisi, ümumilikdə ədəbiyyat fənninin tədrisi səviyyəsini yüksəltməyə, qarşıya qoyulan standartları daha effektiv yerinə yetirməyə, şagird marağını təmin etməyə imkan verir.

XX əsrin sonlarında məşhur rus alimi V.Vernadski iddia edirdi ki, “planetar” dünyagörüşünün, yəni məhdud dünyaya deyil, ümumdünya prinsiplərinə əsaslanan Yer planetinin sakini baxımından ətraf dünyaya münasibətin əhəmiyyəti ölçüyəgəlmədən artmaqdadır (Vernadskiy, 1975). Alim elə bu səbəbdən də dünya ədəbiyyatının nümunəvi əsərlərinin ümumtəhsil məktəblərində tədrisini zəruri hesab edirdi.

Şagirdlərdə vətənə, millətə, torpağa bağlılıq hislərinin tərbiyə edilməsi, onların intellektual səviyyələrinin inkişafı, koqnitiv-idraki və kommunikativ-ünsiyyət bacarıqlarının daha nizamlı və sistemli formalaşması prosesi, ədəbiyyat nümunələrinin hansı forma və məzmununda tədris və təbliğ edilməsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Bəşəri dəyərlərin və örnəklərin əsas qaynağı olan xarici ölkə xalqlarının ədəbiyyat nümunələrinin, uğur qazanmış ədəbi əsərlərinin tədrisdə istifadə edilməsi təhsilin keyfiyyətinin artırılmasına ciddi təsir göstərir. Şagird həm milli ədəbi nümunələrlə tanış olur, onları mənimsəyir, həmin yazıçının, folklor nümunəsinin təqdim etdiyi məntiqi yükü dərk edərək qavrayır, həm də paralel olaraq dünya ədəbiyyatından eyni məzmunlu nümunəni mənimsəməklə daha əhatəli və dərin biliklərə, bacarıqlara yiyələnmək imkanı qazanır.

Nəzərə alınmalıyıq ki, milli ədəbiyyatımızın dünya ədəbiyyatının klassik əsərləri ilə səsleşən nümunələri belə bir analogiya üçün əlverişli zəmin yaradır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları ilə Homerin “Odiseya”sı, “İliada”sı, “Koroğlu” dastanı ilə qədim hind dastanları, Nizami Gəncəvi ilə U.Şekspir, yunan mifologiyası ilə Azərbaycanın əsatir sistemi, Yunan Allahlar panteonu ilə “Avesta”, XII əsr Azərbaycan intibahı ilə Avropa

intibahı, XIX əsr M.F.Axundzadə yaradıcılığı ilə fransız ədəbiyyatında Molyer, C.Məmməd-quluzadə və Ə.Haqverdiyev yaradıcılığı ilə O.Henri, Mark Tven nəsrli, Anar, Elçin yaradıcılığı ilə U.Folkner, E.Heminquey, Q.Q.Markes kimi ədiblərin əsərləri buna imkan verir. Müasir ədəbiyyatımızın əsas nümunələrinin qarşılıqlı müqayisə və analizlər aparılaraq, ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat kursunun verdiyi imkanlar çərçivəsində təhlil və tədris edilməsi Azərbaycan məktəbinə yeni uğurlar qazandıra bilər. Əlbəttə, ədəbi nümunələrin tədrisinə müəyyən qədər həssaslıqla yanaşılmalı, şagirdin daşdığı milli-mənəvi dəyərlər məcmusu və yerli psixoloji mühit tədris zamanı mütləq nəzərə alınmalıdır.

“Ədəbiyyat kursu şagird şəxsiyyətinin, onun mənəvi aləminin, estetik zövqünün formalaşdırılmasında böyük imkanlara malikdir. Məktəblilər bədii əsərdə əks olunmuş mürəkkəb hadisələri, həyatı reallıqları dərk edib qiymətləndirməklə fəal həyat mövqeyinə yiyələnir. Bu mənada ədəbiyyat dərslərinə həyat və mənəviyyat dərsləri, idrak fəaliyyətinin bir növü kimi yanaşılmalıdır. Bədii ədəbiyyat mənəvi ünsiyyətin xüsusi formasıdır. Kamil sənət nümunəsini oxuyan, orada qaldırılan mənəvi-estetik problemlər barədə düşünən, qəhrəmanların taleyinə, sənətkar mövqeyinə münasibət bildiren şagird-oxucu qüdrətli sənətkarın müsahibinə çevrilir, onun fikir və düşüncələrini öyrənməklə mənəvi cəhətdən zənginləşir. Bu prosesdə məktəblilərin öz fəaliyyətini, hərəkət və davranışını mənəvi, estetik normalar baxımından qiymətləndirməsi də mümkün olur” (Qarabağlı, 1968). Bu baxımdan, şagirdlərə milli bədii nümunələrlə yanaşı, əcnəbi müəlliflərin ümumbəşəri mənəvi əsərlərinin öyrədilməsinin əhəmiyyəti inkaredilməzdir. “Cəmiyyətin, elmin, mədəniyyətin inkişafının hər mərhələsində dəyişən şəraitə uyğun olaraq gənc nəslin təlimi, tərbiyəsi qarşısında yeni vəzifələr qoyulur. Həmin vəzifələr təlim-tərbiyə prosesinin əsas təşkilat forması olan dərslərin nəzəri mərhələlərində, metodikasına verilən tələblərdə də öz əksini tapır. Bu, təbii, qarşısızalmaz prosesdir. Cəmiyyətin dəyişən, artan tələbatına uyğun olaraq təhsil sistemi də daim müasirləşməli, yeniləşməlidir (Həsəni, 2016).

Qədim Şumer, Misir, yəhudi, Çin, yunan və Roma ədəbiyyatlarının bəzi seçmə nümunələrinin qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli şəkildə tədris olunması şagirdin idraki və ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində, məhəlli yanaşmadan qlobal miqyasda düşüncəyə keçidində böyük rol oynaya bilər. Paralel olaraq ədəbiyyat və ümumi tarix fənləri arasında inteqrasiya yaratmaq, hər iki fənn üzrə bilikləri təkmilləşdirmək baxımından bu tip yanaşmanın xüsusi rolu vardır. Məsələn, qədim Misir ədəbiyyatında “Gəmi qəzasına uğramışın nağılı” var. Həmin nağılda vətəndən uzun müddət uzaqda yaşamış, vətən həsrəti çəkən və axırda vətənə dönən bir qəhrəman barədə söhbət açılır. Azərbaycan ədəbiyyatının əsas ideyaları ilə səsləşməsi baxımından göstərilən nümunənin məzmununu şagirdlər üçün maraqlı ola bilər.

Yuxarıda təqdim edilən faktların analizindən belə bir nəticəyə gələ bilərik: şagird dünya xalqlarının mədəniyyəti və ədəbiyyatı haqqında məlumat alır, bunlar, eyni zamanda həmin dövrə aid tarixi mövzuları mənimsətməyə də kömək edir. Ədəbiyyat və tarix fənləri arasında qurulmuş bu əlaqə yuxarı siniflərdə də sistemli şəkildə davam etdirilir. Şagirdlər dünya ədəbiyyatının tanınmış simalarının adını eşidir, müxtəlif xalqların ədəbiyyatları barədə qısa da olsa, məlumat alırlar. Həmin məlumatların bu şəkildə verilməsi şagirdin dünyagörüşünün formalaşması baxımından ciddi əhəmiyyət kəsb edər, eyni zamanda ədəbiyyatla bağlı biliklərin mənimsənilməsində böyük rol oynaya bilər. “Ədəbiyyatdan müxtəlif məşğələlərdə Azərbaycan ədəbiyyatının, eləcə də dünya xalqlarının ədəbiyyatından seçilmiş nümunələrin müzakirəsi şagirdlərin müasir dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edən mədəni-estetik problemləri, həyatda, cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri dərk edib qiymətləndirmələrinə, milli və ümumbəşəri mədəni dəyərlərə yiyələnmələrinə imkan yaradır” (Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün “Ədəbiyyat” fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər)).

Azərbaycan ədəbiyyatının əsas ideya və mövzularının dünyanın bir çox ölkələrindəki ideya və mövzularla eyni olması barədə bir çox elmi araşdırmalar və müqayisələr aparılmışdır. “Müasir dövrdə ümumdünya tarixi prosesini

səciyyəkləndirən başlıca cəhət qloballaşmadır. Dünya ölkələri və xalqları arasında yaxınlaşma cəhdi istər ictimai-siyasi, istərsə də, iqtisadi və mədəni sahələrdə inteqrasiyanı sürətləndirərək elə bir həddə çatdırıb ki, bu da planetin taleyi üçün məsuliyyətlə bərabər, həm də planetar təfəkkürün formalaşmasına gətirib çıxarıb” (Babayev, 2009).

Milli ədəbiyyatımızın əsas ideyalarının, fikir və hədəflərinin dünyanın inkişaf etmiş xalqlarının ədəbiyyatından geri qalmaması şübhəsizdir. Belə ki, istər ideya, istər məzmun, istərsə də yazıçı istedadı baxımından Azərbaycan ədəbiyyatı kifayət qədər güclü, müasir, hərtərəfli hesab edilə bilər. Şagirdlərin bu xüsusiyyətlərdən xəbərdar olması, onlarda xalqın ədəbiyyatına, tarixinə olan ehtiram hissinin daha da güclənməsinə gətirib çıxarar.

“Kitabi-Dədə Qorqud dastanları” və “Koroğlu” dastanı dünya ədəbiyyatı nümunələri ilə oxşar motiv və süjet yaxınlığı baxımından diqqəti cəlb edir. Ədəbi əsərlərdəki obrazların tipoloji “qohumluğu”, Nizami Gəncəvi ideyalarına dünya üzrə geniş miqyasda müraciət edilməsi, 70 illik sovet repressiyasının maneələrinə baxmayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə dünya ədəbiyyatı arasında əlaqələrin qurulması xalqımızın ədəbi təfəkkürünün qüdrətinin göstəricisi olmaqla yanaşı, həm də şagirdin özünə, millətinə inamının göstəricisinə çevrilə bilər. Hesab edirik ki, Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində “Bilqames dastanı”, Homerin “İliadası”, Orta əsrlər Avropa qəhrəmanlıq dastanları, V.Şekspirin yaradıcılığı, J.B.Molyer, V.Hüqo, O.Balzak, M.Tven və digər yazıçıların dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasına daxil olmuş əsərlərini müqayisəli şəkildə tədris etmək mümkündür.

Azərbaycan təhsili hazırda yeni məzmun keyfiyyətləri qazanır, qabaqcıl ölkələrin mü-tərəqqi təhsil təcrübəsindən bəhrələnməyə, yeni quruculuq və inkişaf dövrünü yaşayır. Həyata keçirilən islahatların əsas istiqamətverici ideyası məhz milli və bəşəri dəyərlərə əsaslanan təhsil siyasətidir. Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçısı Bertrand Russelin fikrincə, “Təhsilin iki məqsədi olmalıdır: 1) zəkani yetişdirmək; 2) vətəndaş yetişdirmək” (Bertrand, 1962). Həmin məqsədlərin reallaşdırılması və təmin edilməsi ümum-təhsil müəssisələrində tədris olunan fənlərin əsas hədəfləri olmalıdır.

NƏTİCƏ

Şagirdlərin planetar təfəkkürünün formalaşmasında dünya ədəbiyyatının rolu ilə bağlı bu məqalədə qeyd olunan fikirlərə əsaslanıb deyə bilərik ki, tədris ədəbi əsərlər arasında analogiyalar aparmaqla paralel və müqayisəli formada həyata keçirilərsə, təhsilalanlara aşağıdakıları qazandıra bilərik:

1. Şagirdlərin planetar təfəkkür tərzini formalaşdır və dünyanın vahid məkan olması barədə onların təsəvvürləri möhkəmlənər;
2. Milli ədəbiyyatımızı ideya və məzmunca daha dəqiq və düzgün qiymətləndirmək bacarıqları təkmilləşər;
3. "Ədəbiyyat" fənni üzrə dövlət standartlarının daha səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi təmin olunar;
4. Müxtəlif coğrafi və mədəni regionlarda meydana gəlmiş ədəbi əsərlərin təhlili və müqayisəsi nəticəsində şagirdlərin məntiqi, tənqidi, eləcə də yaradıcı təfəkkürünün daha dəqiq formada inkişaf etdirilməsi təmin edilər;
5. Ədəbiyyat dərslərinin şagirdlər üçün daha maraqlı keçməsinə əlverişli şərait yaranar.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, növbəti illərdə "Ədəbiyyat" fənni üzrə kurikulumlar hazırlanarkən və yeni dərslilər yazılarkən milli ədəbiyyatımızla yanaşı, dünya ədəbiyyatı nümunələrinin də paralel şəkildə tədrisinə və qarşılıqlı müqayisələrin aparılmasına imkan verən materiallara üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1 Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan məktəbi, 2013, № 5.
- 2 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (1995). Bakı.
- 3 Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün "Ədəbiyyat" fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər).
- 4 Babayev, M. (2009). Con Steynbek yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə". Bakı, ADU.

- 5 Bertrand, R. (1962). Bilimdən beklidiklerimiz. İstanbul.
- 6 Conquest, R. (1990). The Great Terror. Oxford: Oxford University Press.
- 7 Contemporary Theories of Learning. (2018). New York.
- 8 Əhmədov, H., Zeynalova, N. (2016). Pedaqogika. Bakı, Elm və Təhsil.
- 9 Əsədov, A. (2017). ABŞ-Azərbaycan ədəbi əlaqələri: yeni nəsr. Bakı, Xan nəşriyyatı.
- 10 Həsənlı, B. (2016). Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, Müəllim.
- 11 Həsənova, G. (2013). Bədii tərcümə və Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələri. Bakı, Qartal.
- 12 Qarabağlı, Ə. (1968). Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, Maarif.
- 13 Nayn, A.YA. (1995). Innovatsii v obrozovaniya . Chelyabinsk.
- 14 Özbek, Y. (2014). Bencilik Ne Güzel Şey. 1.Baskı, Çizgi Kitabevi.
- 15 Paşayev, Ə.X., Rüstəmov, F.A. (2010). Pedaqogika. Bakı, Elm və Təhsil.
- 16 Paşayev, Ə.X., Rüstəmov, F.A. (2010). Pedaqogika. Bakı, Elm və Təhsil.
- 17 Rostenkowski, D. (1981). Economic Recovery Tax Act of 1981.U.S.C.
- 18 Rüstəmli, A. (2011). Mütərcim Cəfər Cabbarlı. Bakı, Ozan.
- 19 Safiullina, N. (2012). "The Canonization of Western Writers in the Soviet Union in the 1930s". The Modern Language Review. Vol. 107, No. 2, pp. 559-584 (26 pages) Published By: Modern Humanities Research Association.
- 20 Schleicher, A. (2021). What will education look like in 20 years? Here are 4 scenarios, <https://www.weforum.org/agenda/2021/01/future-of-education-4-scenarios/>
- 21 Süleymanova, A. (2011). Fənn kurikulumlarında məzmun standartı, Kurikulum İslahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Bakı, Mütərcim.
- 22 Süleymanova, A. (2014). Təhsilin əsasları. Bakı, Təhsil.
- 23 Valehov, C. (2015). Milli təhsil müasir transformasiyalar prosesində [sosial-fəlsəfi təhlil]. Bakı, Təhsil.
- 24 Yusifov, F. (2017). "Ədəbiyyatın tədrisi metodikası". Bakı, ADPU. 304 səh.
- 25 http://azertag.az/xeber/Bakida_Gencler_siyaseti_uzre_birinci_qlobal_forumun_resmi_achilisi_olubAzerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_achilis_merasiminde_istirak_edibVIDEO-806374